

Book Review

Hilde Gunn Slottemo (red.)

*Barn som gikk "fra haand til haand":
Oppvekst på skolehjem, barnehjem og
internatskole i et historisk perspektiv*

Oslo: Cappelen Damm Forskning
2024, 293 pp.

År 1896 antog det norske Stortinget en lag som gjorde det möjligt för statliga och kommunala myndigheter att ingripa och överta vårdnaden om barn vars föräldrar av olika anledningar ansågs försumma sitt fostransansvar. Denna lag, kallad "Vergerådsloven", bildar utgångspunkt för antologin *Barn som gikk 'fra haand til hand'*. I boken studeras uppförandet av sådana offentliga institutioner som följde i kölvattnet av de nya bestämmelserna och som sorterade under kategorier av typen "barnehjem", "skolehjem" eller "pleiehjem." Gränserna mellan dessa olika inrättningar var i flera fall var flytande, men med få undantag rörde det sig om lösningar som utformats efter internatliknande modeller. De var konstruerade som ett "hem" där barn och ungdomar bodde, arbetade och i många fall också fick sin skolgång.

Antologins elva kapitel är skrivna av norska och svenska historiker och innefattar perioden från 1840 till efterkrigstidens första decennier. Källorna består av arkivhandlingar till de olika enskilda institutionerna samt tryckta reseberättelser, riksdagsprotokoll, utredningar och samtida tidningsartiklar. Även om många av bidragen skildrar enskilda platser riktas inte uppmärksamheten i första hand mot institutionerna, utan de individer och grupper som vistades vid dem. Till viss del ges arbetande personal och

föreståndare utrymme, men framförallt handlar det om de barn och ungdomar som i åtskilliga fall blev föremål för ett omhändertagande mot sina föräldrars vilja. Vad de olika kapitlen tydligt visar är också att denna ofrivilliga form av "in loco parentis" – internatskolans grundprincip – i högre grad riktades mot individer som tillhörde arbetarklassen och i vissa fall etniska minoriteter som samer eller romer.

Antologins fokus på resurssvaga barn och ungdomar ger den en särskild sorts samhällsrelevans som knyter an till de senaste decenniernas återkommande rapporter i både Norge och Sverige om skandaler och vanvård på barnhem under efterkrigstiden. En fråga som dröjt sig kvar efter dessa debatter och som redaktören Hilde Gunn Slottemo berör är den om hur sådana institutioner skall värderas idag. Hon ställer behovet av kritiska maktstudier och svagas gruppers representation mot risken att romantisera de förhållanden som många av barnen befann sig i vid sitt omhändertagande. Samtidigt blir det tydligt att antologins syfte är akademiskt motiverat, snarare än att vara moraliserande och ta ställning. Det är en föredömlig ambition som gör det möjligt för den enskilde läsaren att bilda sin egen uppfattning i frågan.

Boken är uppdelad i två delar där den första innehåller bidrag som ger en mer övergripande förståelse av hur formerna och legitimitetsgrunderna för institutionaliseringen av barn och ungdomar förändrades under 1800-talets senare hälft. I ett kapitel skriver Harald Thuen om de femtio år som föregick Vergerådssloven och som till stora delar utgjorde

den idémässiga bakgrunden till inrättandet av skolhemmen. Under denna period dominerade privata välgörenhetsinitiativ som ofta var religiöst förankrade. Denna filantropiska period menar författaren möjliggjordes dels genom kristendomens budskap om kärleken till sin nästa, dels genom den klassiska liberalismens tanke om återhållsamhet vad gäller statlig omsorgsverksamhet. Thuen exemplifierar med inrättandet av den så kallade "Toftes Gave" i Kristiania 1846 för att visa hur en räddningsanstalt tillkom, för "forladte, forsømte eller moralsk fordærvede Børn og unge Mennesker af begge Køn." Vad beträffar driften av anstalten stod olika modeller mot varandra – å den ena sidan framhölls det så kallade familjesystemet som inspirerats av Pestalozzis intima skolverksamhet i Schweiz, å den andra sidan lovordades det militärt modellerade kasernsystemet med brittiska förlagor. Medan det förstnämnda dominerade till en början hade det disciplinära kasernsystemet tagit över vid tiden för Vergerådsloven.

En av de aspekter som kännetecknade filantropins epok var det stora utbytet av idéer över nationsgränserna. Detta framgår i Thuens bidrag, men får särskilt stor plats i det nästföljande kapitlet av Jon Reitan. Denne visar hur det intellektuella tankegodset bakom utvecklingen av olika anstaltsmodeller spreds och cirkulerade genom kongresser och inte minst studiebesök som möjliggjordes genom resestipendier. Genom berättelser skrivna av norska stipendiater blottlägger Reitan hur omdömen och förslag på anpassningar till specifikt inhemska förhållanden spelade roll för utvecklingen av de olika norska institutionerna. Han påpekar också att de statliga resestipendierna bidrog till en demokratisering av vilka som gavs möjlighet att resa ut i Europa.

Under perioden 1897—1947 var det inte endast högre uppsatta myndighetspersoner som fick besöka utländska anstalter, utan också exempelvis lärare och husmödrar.

I ett kapitel av Jan Messel skildras en betydelsefull förändring i början av 1960-talet när det handlar om synen på "problematiske ungdom." Messel inriktar sig på förhållandena vid ett par institutioner – Bjerketun verneskole för flickor och Foldin verneskole för pojkar – där det befanns råda oacceptabla förhållanden för omhändertagna barn. De krav på reformer som följde används i kapitlet för att studera olika konkurrerande paradigm beträffande behandling och vård. Ett av de områden där perspektiv bröts mot varandra var vilken typ av utbildning den arbetande personalen skulle ha vid dessa behandlingshem och specialskolor. Nya idéer utmanade här äldre gränsdragningar och Messel visar hur vedertagna medicinska behandlingsformer i form av psykiatri och psykologi ställdes mot mer socialpedagogiska förståelser av individerna.

Bokens andra del domineras av fallstudier. Falstad skolehjem för pojkar studeras under åren 1912-1922 av Ingrid Bugge Dystland. Hon undersöker de intagnas bakgrund och orsakerna till varför de hamnade på hemmet. Perioden präglades av den privata socialhjälpens successiva tillbakaträdande och det offentligas allt större ansvar. De 206 pojkar som finns upptagna i elevprotokoll beskrivs främst som arbetarklassbarn varav många redan var kända av myndigheterna innan de kom till platsen. Orsakerna till deras omhändertagande anfördes oftast som "tjuveri" eller "dåligt uppförande", inte sällan i kombination. Bland de vanligast förekommande förklaringarna till ett sådant beteende

märktes ”dåligt sällskap” och ”försummad uppfostran.” En av slutsatserna som författaren drar var att interneringen lika mycket skedde för att skydda samhället som för att ge barnen en bättre uppväxt.

I sitt bidrag om den privata organisationen Norsk misjon blant hjemlose undersöker Elisabeth Teige arbetet med att framförallt omhänderta romska barn vid institutionen Rostad barnehjem mellan åren 1900-1952. Författaren pekar på att det var ovanligt att myndigheterna överlät ett så specifikt uppdrag till en privat organisation. Inrymmandet av barnen vid Rostad placerar hon in i en större assimileringspolitik som handlade om att försöka förmå den romska gruppen i Norge att upphöra med sin livsföring och bli nyttiga samhällsmedborgare, vilket bland annat innebar att bli bofasta på en plats och påbörja reguljärt lönearbete. Barnen behövde – som en del i denna strategi – flyttas från familjen och placeras på anstalter. I en intressant kontrast gentemot andra liknande institutioner karaktäriserar Teige förhållandena vid Rostad som goda och i avsaknad av missförhållanden. Som faktorer bakom en sådan utveckling anför hon en stark ekonomi, stabil ledning och kontinuerlig uppföljning av verksamheten.

Om *Barn som gick ”fra haand til haand”* generellt kan sägas att många av bidragen är intressanta och perspektivgivande i ett aktuellt och samtidigt känsligt ämne. Den har därför goda förutsättningar att komma till nytta i flera olika sammanhang. En förhoppning är att den får användning som underlag i den återkommande debatten om barnhem och dess följder. Även om fokus ligger på Norge och i någon mån Skandinavien är detta en global diskussion som behöver fortsätta att föras med historiker som aktiva deltagare.

Flera av texterna ligger dock lite väl nära varandra för att varje kapitel skall upplevas som helt relevant. Bakgrunder och förklaringar upprepas ibland på ett sätt som inte alltid gynnar läsningen. Volymen har också en empirisk slagsida och lider underskott på mer teoretiskt drivna förståelser och koncept som kunnat ge större tyngd till de enskilda kapitlen. Därutöver saknas det en mer ambitiös positionering gentemot annan forskning med vilken boken söker kommunicera. En sådan dialog hade exempelvis kunnat föras med andra studier av internatskolor för att påvisa den mångfald som präglade dessa miljöer. Antologin bidrar tveklöst till insikten om att sådana inrättningar inte endast existerade för barn till sociala och ekonomiska eliter under perioden. För varje Eton och Lundsberg finns ett Rostad och ett Bjerketun som påminner oss om att vistelser vid den typen av – mer eller mindre – totala institutioner kunde motiveras på många olika sätt. Det kvarstår som en viktig uppgift för utbildningshistorisk forskning att visa vilka dessa motiv var, i syfte att också kunna diskutera deras konsekvenser.

Daniel Lövheim
Stockholms universitet
daniel.lovheim@edu.su.se